

kulturne dediščine Novo mesto je podal krajši opis projekta z vidika restavriranja. Sledi prispevek dr. Leva Menašaja o sliki Brnske Matere božje. Prispevek o liturgičnem posodju s kataloškim opisom je delo muzejske svetovalke iz Pokrajinskega muzeja Maribor Marjetice Simoniti. Arhivske dokumente z regesti in kratko kronologijo je pripravil arhivar France Baraga, o cerkvenem tekstilu, o zlatarjih, srebrarjih in pasarjih v Novem mestu pa piše kustodinja Majda Pungerčar.

V času razstave je potekal v muzeju tečaj belega vezenja in prikaz izdelovanja mašnega plašča. Oboje so vodile Šolske sestre de Notre Dame. Razstava in prispevki v katalogu kažejo na vzpone in padce novomeškega kolegiatnega kapitlja, na vpetost te cerkvene ustanove v evropska zgodovinska dogajanja in tudi vpliv posameznika na delovanje take ustanove.

Pomen in imenitnost tovrstnih ustanov se kaže posredno z inventarjem, ta pa je na Dolenjskem skorajda neraziskan. Veselilo bi nas, če sta razstava in katalog spodbudila lastnike k primernemu hranjenju in ohranjanju sledov preteklih stoletij, strokovnjake pa k raziskovanju.

Majda Pungerčar

Kronika Rihemberka - Branika. Branik 1994, 405 strani.

Skupina braniških zanesenjakov, ponosnih na bogato preteklost svojega kraja, je pred desetimi leti sklenila napisati kroniko, ki bo govorila o hudourni, tragični in z borbenim duhom prežeti preteklosti Rihemberka, kraja v Vipavski dolini ob robu Komenskega krasa, ki je moral leta 1951

spremeniti ime v Branik. Avtorji so sledili zgledom iz prejšnjega stoletja, ko se je prvič pojavila želja po zapisovanju preteklih rihemberških dogodkov. V letih 1887-1889 jih je namreč pričel zapisovati učitelj v Brjah Josip Balič. Pred dvajsetimi leti pa je kroniko zasnoval domačin Franc Kodrič, ki so mu sledili sedanji avtorji in ljubitelji raziskovanja rihemberške preteklosti, ki so jih k pisanju kronike vzpodbudili pretekli dogodki, ko sta ponos in vztrajnost braniških ljudi premagala mnoge preizkušnje, ki jih je prednje postavljala neizprosna tedanjost, od obrambe vere v obdobju protireformacije, pa v puntarskih časih, na taborih in v prvi svetovni vojni, v obdobju fašistične trde roke in odpora proti njej ter nenazadnje v narodnoosvobodilni borbi. Tedaj je Rihemberk doživljal sodne dneve, dneve nepopisnega nemškega terorja in izgona prebivalstva v nemško internacijo. Vaščani so to nesrečo izbrali za svoj praznik, ker je bila, kot piše Matjaž Kmecl v popotnici Kroniki, "največji preizkus svobodoljubnosti, ponosa in zvestobe domovini, ki so ga ob vseh velikanskih žrtvah prestali pokončno."

Knjiga je razdeljena na tri dele, ki govore o zemljepisnih značilnostih Braniškega območja, nam odprejo pogled na njegovo bogato preteklost ter v tretjem, najboljširnjem razdelku, razkrivajo letopis Rihemberka - Branika od leta 1914 do današnjih dni. Snovalci kronike so zanimivo in povedno čtivo pospremili z oznanili o pomembnih ljudeh, ki so se bodisi rodili v Rihemberku ali v njem delovali in zapustili neizbrisen pečat.

Bralca so avtorji najprej popeljali v braniški svet, v svet med Vipavsko dolino in doline Branice, v kraj ob robu Komenskega Krasa, v podnebne, vodne, talne značilnosti, v njegov živalski in rastlinski svet. Seznanijo nas s poselitvenimi značilnostmi, ki so botrovale izrabi in spremembam v izkoriščanju zemljišč. Sledi oris kulturne in naravne dediščine, od arheoloških spomenikov, umetnostnokulturnih, zgodovinskih in tehniških do številnih etnoloških pomnikov. Življenje kraja nam prikazuje skozi mnoge posebnosti in značilnosti, ki so ga zaznamovale, ločevale in združevale z soseščino; imena zaselkov in ledinska imena, način gradnje hiš in njihove opreme v preteklosti, kajti v stari obliki ohranjenih hiš je le malo, saj je bila vas med vojno požgana. Rihemberčani so bili v preteklosti predvsem kmetje, vinogradniki in sadjarji; mnogi mlini ob Branici so mleli moko za dolince

in Kraševce. Med obrtni je bilo najbolj razvito mizarstvo. Vaški vsakdanjik so popestrili mnogi prazniki, ko je se je vas odela v praznična oblačila, pročelja hiš so bila okrašena in so se zasvetila v siju sveč. Cela vas je praznovala rojstvo novega vaščana, njegov krst, poroko; posebno veselo je bilo, ko so se zbrali mladi fantje in prepevali. Toda neustavljivemu toku napredka s slabimi in dobrimi stranmi se ni izognil tudi Branik, zato je avtorji odločili zapisati besede, ki polagoma, a nezadržno izginjajo iz vaškega besednjaka. Sprehod skozi prvi del knjige zaključuje pogled v sedanost, v gospodarski razvoj kraja in v njegove negospodarske dejavnosti.

Zgodovinsko podobo Rihemberka - Branika so pisci Kronike začeli sestavljati pri temeljih, posegli so v prazgodovinsko obdobje, ko je bila že izpričana poselitev tega območja, pa v rimsko dobo, ko naj bi nastala postojanka na mestu sedanjega rihemberškega gradu ter na katero se navezuje ljudsko izročilo o rimski cesti. Poizkušali so se tudi z vprašanjem naselitve Slovencev ter prešli v obdobje fevdalizma, ki je pomembno zaznamovalo podobo in življenje kraja. Najmogočnejša priča tega obdobja je Rihemberški grad, po legendi najprej v posesti templarjev. Od 13. stoletja so na njem in okoliški posesti gospodovali vazali goriških grofov grofje Rihemberški, ko pa je njihova rodbina izumrla, so na njem zavladovali kar goriški gospodje. Ko so v letu 1500 izumrli Goriški, so njihove dedne posesti prešle v last avstrijskega nadvojvode in cesarja Maksimilijana I. Obsežno posest v dolini Branice je imel tudi benediktinski samostan iz Možaca (Moggio). Vojn, kuge in lakote braniških posesti ni rešil Gospod; pretresale so jo ujme, suše, kosila je "črna smrt" in dosegla jih je tudi turška roka. Naslednje burno obdobje, ki ga obravnava Kronika je čas protireformacije, kajti Rihembrek je bil poleg Gorice najmočnejše središče nove vere na Goriškem. Rihemberško so pretresale beneške vojne, dosegel jih je tolminski punt, vanj so posegle jožefinske reforme. Po propadu Ilirskih provinc in nastanku Ilirskega kraljestva je Rihemberk postal glavna občina. O dogodkih v Rihemberku v burnem letu 1848, kjer so se ljudje bučno veselili svobode, so pisale celo Bleiweisove Novice. Naslednje obravnavano obdobje, ki je vtisnilo pomenljiv pečat v rihemberško zavest in nacionalni ponos, je bila doba čitalnic; toda v sedemdesetih letih prejšnjega sto-

letja je rihemberška čitalnica jela izgubljati moč in ni je mogel obuditi niti goriški slavček Simon Gregorčič, ki je leta 1873 prišel v Rihemberk za kaplana. Gospodarski razvoj v drugi polovici 19. stoletja ni obšel Rihemberka, v začetku stoletja pa je vaški življenjski tok spremenil prihod železnice. Bogato kulturno, prosvetno in društveno življenje, ki so ga snovali rihemberški vaščani, je zamrlo z izbruhom prve svetovne vojne.

S svetovnim viharjem 1914-1918 se začel tretji razdelek knjige Letopis Rihemberka - Branika 1914-1994. Vojna je že v začetku posegla v vaški vsakdan, ko je na vojsko moralo oditi mnogo moških, toda naslednje vojno leto je temeljito spremenilo življenje, kajti bobnenje in ranjenci s soške fronte so vojno prinesli v vas. Leto 1916 je pomenilo začetek poti v izgnanstvo, ki se je ponovilo čez dobrih trideset let. Vaščani so morali tega leta v begunstvo v avstrijski Steinklamm, od koder so se vrnil v razdejane domove spomladi 1918. leta. Prevrtni dogodki so v Rihemberk pripeljali Narodne straže, ki so razoroževale umikajočo se avstrijsko vojsko; toda geslo "*Mi smo sedaj Jugoslavija*" se ni uresničilo. Primorsko in z njo tudi Rihemberk je zasedla Italija, zato se mnogo rihemberških vojakov ni vrnilo domov, nekateri so se priključili kar vojski generala Rudolfa Meistra. Rihemberk je postal Rifembergo, po "pohodu na Rim" so pričeli javne službe zasedati Italijani, stopnjevalo se je fašistično nasilje. Začelo se je eno najtemnejših obdobjev v življenju vasi. Fašistična oblast si je prizadevala uničiti sleherno obeležje, ki bi "izdajalo", da so tod živeli Slovenci, tako tudi spominsko ploščo Simona Gregorčiča. Toda Rihemberčani si niso dali miru in 5. septembra 1933 je "rihemberški" TIGR z eksplozijami počastil bazoviške žrtve. Nova vojna je nato ponovno posegla med rihemberške in primorske može; nekateri so se odhodu na vojno z Etiopijo izognili s prebegom.

Posebno pozornost so avtorji namenili odporu proti nacionalnemu zatiranju, katerega neposredna posledica je bilo izseljevanje; iz Rihemberka so se, tako kot iz drugih primorskih vasi, izseljevali v dve smeri, v Kraljevino Jugoslavijo in v Argentino, le redki pa so se po drugi svetovni vojni vrnil. Med nosilci odpora proti fašističnemu preganjanju posebno izstopajo duhovniki in Tigrovci, katerih iznajdljiva rihemberška sekcija je bila oster trn v peti italijanskim oblastnikom. Tretje "odpornike" so predstavljali člani komunistične stranke Julijske krajine.

In spet vojna, v katero se je ponovno odločila vplesti tudi Italija ter tako ponovno potegnila vanjo slovenske primorske može. Italijanske oblasti so obenem ocenile morebitno obnašanje slovenskega prebivalstva, ako bi prišlo do vojnega spopada na njihovi meji in začele uvajati posebne ukrepe zoper slovensko prebivalstvo. Leta 1941 so se uresničila njihova predvidevanja. Kapitulacija Jugoslavije je pomenila veliko razočaranje za Rihemberčane, toda kmalu se je mednje razširil glas o odporu proti sovražnikom; Osvobodilna fronta je pridobivala zaupnike in sodelavce med primorskimi Slovenci. O delovanju OF piše kronika podrobno in nas tako pripelje do novega prelomnega dogodka v življenju Primorske - kapitulacije Italije, ko se je Rihemberk, kot piše Kronika, "za nekaj nepozabnih dni spremenil v partizansko taborišče." (str. 228) Toda 25. septembra leta 1943 se je na novooblikovani goriški fronti začela nemška ofenziva; Nemci so se prvič znesli nad Rihemberkom in v internacijo odvedli prvo skupino vaščanov. Zgodba o Rihemberku je, kot moremo spoznati, prepletena z mnogimi prisilnimi odhodi njegovega prebivalstva. Nadaljuje se z letom 1944, s 15. februarjem tega leta, ko je bila izvedena velika kazenska akcija zoper Komen in Rihemberk. Vaščane so Nemci in njihovi pomočniki strpali na kamione ter zažgali vas; le redki so se rešili. 527 Rihemberčanov so odpeljali v Nemčijo, partizanska vojska pa medtem "na svoji zemlji ni počivala." V kroniki tako zasledimo pregled partizanskih enot in prekomorskih brigad, v katerih so se borili borci iz Rihemberka.

Kronika je, kot je bilo že napisano, posvečena črnim dnevom izgnanih domačinov. Prvo skupino pregnancev so namestili v taborišču Stablack v Vzhodni Prusiji, od koder so jih razmestili kot delavce po nemških tovarnah. Izgnance, ki so jih zajeli v kazenski akciji, so odpeljali na Bavarsko, kjer so bili kot njihovi predhodniki razdeljeni v delovne skupine, vsaka je doživljala velike vojne in življenjske preizkušnje, iz katerih je izšla pokončna, kajti vedno je izgane na umrle sotrpine opominjal napis na pokopališču v Neumarktu: "Trpljenje in smrt umrlih naj gori kot opomin v naših srcih." Posebno poglavje v knjigi slovenskih izgnancev in internirancev so zapisali tisti, ki so "služili" v posebnih delavskih bataljonih, kamor so Slovence in Hrvate pošiljali Italijani že od leta 1940 dalje, in to na znani otok pregnancev, kjer so

vladale težke življenjske razmere, na Sardinijo. Po padcu fašizma se je med interniranci porodilo upanje na odhod v domovino, kjer naj bi se pridružili osvobodilnemu boju; toda zavezniška vojska jih je sprva uporabila za obnovo pristanišč in letališč, kasneje pa jih je prepeljala na Korziko, kjer so z različnimi akcijami (zbiranje prostovoljnih prispevkov za Rdeči križ) pomagali domovini. Nikoli tudi ni usahnila kulturna dejavnost Primorcev; združevali so se v pevskem zboru, izdajali časopisa *Naša zvezda* in *Vojni poročevalec*. Interniranci so se domov vrnili konec novembra 1945, že pred njimi pa so na svoje domove prišli izgnanci, borci in emigranti. Toda burnih dni še ni bilo konec, čeravno je bila vojna končana. Po sporazumu med zvezniki in Jugoslavijo je bila mednje razdeljena tudi občina Rihemberk; njen večji del je pripadel zavezniški coni A, nekaj naselij pa jugoslovanski coni B; demarkacijska črta je imela vse lastnosti meje, ki ni le formalno ločevala domačinov.

Obnova domovine je na Primorskem pomenila prenavo in oživljanje celotnega življenjskega utripa, kajti fašistična zasedba je skušala zatreti dejavnost na vseh poljih človekovega delovanja; obnovljali so slovenske šole, kulturnoprosvetno dejavnost, gospodarstvo. Prenovljena je bila uprava, policija, zaživele so politične in družbene organizacije. Rihemberčani so se vključevali v boj za priključitev Primorske k Jugoslaviji, ki je trajal vse do udejanjenja te zahteve.

Kroniko zaključuje poglavje, ki zajema obdobje od priključitve Primorske k Jugoslaviji do današnjih dni. Pridani so tudi mnogovrstni sezname izseljenih Rihemberčanov, kajti izseljevanja, ki so jih sprožili mnogovrstni vzgibi, največkrat pa trda roka te ali one zasedbene oblasti, je temeljna izkušnja Rihemberčanov, povezana z mnogimi zgodbami, ki so jih krepile in potrjevale v njihovi odločnosti, da so se vedno znova vračali in ostali na svojih domovih.

Kronika, ki jo je izdal in založil Svet Krajevne skupnosti Branik, naj bo zgled in spodbuda za podobna dela, kajti vsak drobec, utrinek iz življenja "malega" človeka in njegovega kraja, bogati naše vedenje o burnem, raznobarvnem življenju Slovencev.

Petra Svoljšak